

אזרחות משותפת או שותפות אזרחית

פרופ' מרדכי קרמניצר

מוסכם כמעט על הכל כי לא השכלנו, כחברה וכמדינה, לעצב אזרחות משותפת לכלל אזרחי המדינה. חָסֵר זה בולט במיוחד על רקע האופי ההטרוגני של החברה הישראלית והפרטיקולריזם החזק המאפיין את קבוצותיה השונות. אזרחות משותפת כזו היא חיונית, שכן חברה מתקשה להתקיים בהעדר מכנה משותף המחבר בין כל חלקיה. מבחינת הפרט, היא חיונית משום שהיכולת להזדהות ולהרגיש שייך, "להיות בבית", היא מרכיב חשוב בתחושה של רווחה אישית. מבחינת הכלל היא הכרחית משום שהיא יוצרת נכונות לתרום ולפעול לטובת החברה, ומהווה גורם חשוב בחוסן החברתי.

להלן פירוט ראשוני ושלדי של מכנים משותפים כלל-אזרחיים, התייחסות למספר חסמים, ומספר מחשבות על הדרך ללכת בה.

מכנים משותפים

נדרשת הסכמה רחבה ככל האפשר ביחס לערכי יסוד של החברה, המקובלים על כלל הקבוצות שבה (גם אם ב"שפות שונות"). נראה, כי שוויון ערך האדם וקדימותו למסגרת המדינית, קדושת חייו, כבודו וחירותו, הזכות לשוויון וכיבוד החוק, כל אלה יכולים לשמש בסיס כזה. מעבר לכך, נדרש לגבש מיתווה לגבי טיבה של הישראליות, שגם היא חלק מהמשותף אשר עליו נבנות זהויות קבוצתיות-פרטיקולריות. בין מאפייניה ניתן לזהות את היסודות הבאים:

- אהבת הארץ והקשר לעברה העשיר כערש התרבות המונותיאיסטית וההומניסטית ולמסורתיה המגוונות, הדאגה לשלום המדינה ותושביה, והרצון להשתתף בפיתוח הארץ לטובת כל תושביה, להשתתף בהצלחתה ובשגשוגה של המדינה, תוך שימת דגש מיוחד ביצירתיות ובחדשנות.
- המחויבות לחברה הוגנת וצודקת, שברוח חזונו של הנביאים דואגת לחלש ולזקוק לעזרה, המאמינה בשוויון הזדמנויות, בחשיבות החינוך כמפתח למימוש אישיות הפרט, לצמצום פערים, לטיפוח זהות קבוצתית ולכידות חברתית ולקידום החברה, ובערכם האינטרניזי של ההשכלה הגבוהה והמדע.
- קידום היצירה, התרבות והאמנות הישראלית המקורית, מתוך חופש היצירה, על כל סוגיה וגוניה.
- פתיחות לעולם, מתוך חברות נאמנה במשפחת העמים, וחתימה לשלום עם שכנינו (זהו נושא חלש ביותר, אשר מחייב חשיבה ופיתוח).
- כבוד לדתות ולאמונות השונות.
- חברה חופשית, המקיימת רב-שיח פתוח, מכליל ויסודי בשאלות של חברה ומדינה, מתוך מחויבות לחופש הביטוי. חופש הביטוי חיוני במיוחד בחברה שבה השסעים האידאולוגיים-פוליטיים חריפים במיוחד, כמו החברה הישראלית. לכן נדרשות סובלנות גם כלפי הדעה הנשמעת "אסונית", וכן ראיית המשמיע אותה כריב פוליטי לגיטימי, ולא כאויב לא-לגיטימי. כל זאת, עד לגבול של הסתה לאלימות ולגזענות, הסותרות את ערכי היסוד שלנו.
- תפיסה המעודדת אזרחות מושכלת, אחראית, מעורבת ופעילה, במסגרות פוליטיות, מפלגתיות, רעיוניות וחברתיות לקידום ערכי החברה.

חסמים והתמודדות איתם

א. החסם של חוסר ביטחון
לא תיתכן אזרחות משותפת על רקע של חשש קיומי. שותפות אזרחית חייבת להישען על תפיסת כל הקבוצות בחברה הישראלית, כל אחת ואחת מהן, כחלק אינטגרלי ונצחי של החברה הישראלית, שקיומה בארץ אינו מוטל בספק ואינו נתון לשום איום.

ב. החסם של חוסר שוויון
לא ניתן לבנות שותפות אזרחית אלא על בסיס של מחויבות מלאה ואי-אפליה של יחיד או קבוצה על בסיס קבוצתי. מתבקש לאתר נושאים ותחומים של היעדר שוויון, ולטפל בהם. בכלל זה, יש לטפל בהיעדר ייצוג נאות של קבוצות מקופחות במוקדי הכוח השלטוני.

ג. החסם של הרצון במונוליטיות
מול הרצון במונוליטיות יש להעמיד לא רק את הטיעון שכך נגזר, אלא את הברכה שברביבוי, כמרחיב את הדעת ואת מסגרת המחשבה והרגש. ניתוח היסטורי, שיש לעשותו, עשוי ללמד על כך שריבוי תרבותי, מתוך כבוד לקבוצות התרבותיות השונות, מעודד קידמה והתפתחות תרבותית ומדעית. הוא מהווה איתגור פורה של השייך התרבותי של הקבוצות השונות.

ד. החסם של החשש לזהות תרבותית קיימת
המכנה המשותף האזרחי אינו בא להחליף שיוכים קבוצתיים קיימים אחרים. אין סיבה שהוא יאיים עליהם. האדם, מטבע ברייתו, הוא רב-זהויות, וריבוי זה הוא עושר השמור לבעליו לטובתו.

ה. החסם של אי-הכרת האחר
זהו חסם המעודד חשיבה סטריאוטיפית ודעות קדומות על האחר. הוא חריף במיוחד בחברה הישראלית. הוא מחייב חשיבה יסודית ורחבה לגבי ההתמודדות איתו בכל תחומי החיים: המגורים, החינוך, העבודה, הפעילות החברתית והתרבותית. בין השאר ניתן לעשות זאת על ידי שילוב מורים חוצה-מיגזרים, הקמת מסגרות למידה משותפת, הכרת השפה והתרבות של האחר, יצירת מסגרות לפעילות משותפת חוצות-מיגזרים, טיפול רב-משתתפים וחוצה-מיגזרים בבעיות משותפות למיגזרים שונים, כמו מעמדן של נשים, בעיות של פריפריה, עוני וכו', וכיוצא באלה.

ו. החסם של העדר הבסיס המשותף
כאמור, החברה הישראלית דלה במיוחד במכנים משותפים: אין לה חוקה, אין לה ליבת חינוך משותפת שעשויה להתקיים ב"שפות" שונות, ואין לה ימי מועד משותפים (בין השאר, יש לגבש לוח שנה אזרחי שבו יצוינו, למשל, יום האזרח, שבוע הסובלנות הבינלאומי, יום הכרזת הזכויות הבינלאומי ומועדים אחרים בלוח של האו"ם).

צעדים בדרך המוצעת

הצעדים נגזרים במידה מסוימת משלושה יתרונו יחסיים של המכון הישראלי לדמוקרטיה בתחום זה. ראשית, לתוכנית יש צדדים מחקריים, פרט למה שכבר הוזכר, תוך הדגשת הברכה שברביבוי ובגיוון, ובחינה ביקורתית של ניסיונות דומים שנעשו במדינות אחרות. שנית, המכון הוא מכון מחקר אשר מיישם ומטמיע לשם שינוי המציאות. תכונה זו מאפשרת לנו להעמיד את הניסיון שלנו בבניית אזרחות משותפת בתחומים שונים, ולהטמיע אותה בתוכנית, בחלק העוסק בדרכים שיש לנקוט כדי לקדם את החזון. המאמץ הזה יאפשר לראות את התוכניות השונות של המכון כניצבות על בסיס משותף, וניתן יהיה לראות טוב יותר אפשרויות לשיתוף ולאיינטגרציה. זו גם הזדמנות עבורנו לבחון האם אנחנו עושים נכון ומספיק, בהנחה שבניית אזרחות משותפת היא יעד מרכזי שלנו. שלישיית, צברנו ניסיון במיזמים דומים, במיוחד במיזם של חוקה בהסכמה.

אתגר מרכזי אשר עומד בפנינו הוא בניית בסיס רחב של לגיטימציה חברתית לחזון שנציע, במציאות שונה מזו שהייתה בעת העבודה על הצעת החוקה של המכון. נראה כי לגיטימציה מלמעלה - שגם אותה קשה להשיג - אינה מספיקה בימינו אלה.

במסגרת העבודה שצריכה להיעשות על מכנים משותפים ניתן לחשוב על שני מהלכים - מכנים משותפים של הדתות האברהמיות, ומכנים משותפים לדתיים, מסורתיים וחילוניים.

אתגר ההטמעה של החזון המשותף נמצא במידה רבה בשני מגרשים - מגרש המנהיגות, בייחוד בתחום ההצהרתי והסמלי, ובשדה החינוכי. צריך לבחון מי, פרט לנשיא המדינה, שותף למהלך כזה. מתבקש לשלב בו אנשי רוח, יצירה ותקשורת. אתגר הגשמת החזון הוא אתגר כללי של המדינה, על כלל רשותיה, ושל החברה האזרחית, על כל מרכיביה. המכון יוכל לנסות לתת בידיהם מורה דרך להגשמת האתגר.